

Šoltész, Peter: Zápas o slovenský spisovný jazyk

Podpora pestovania domácich jazykov zo strany štátu spolu s úsilím katolíckej cirkvi zlepšiť , pastoračnú starostlivosť viedli k rozhodnutiu slovenských študentov a pedagógov Generálneho seminára v Bratislave uviesť do uhorskej slovenčiny systém povýšiť ju na spisovný jazyk. Za vyše sto rokov sa v univerzitnom prostredí Trnavy a jej okolia miestne slovenské nárečie skultivovalo a vyšli v ňom desiatky kníh. Základným predpokladom pre spisovnosť jazyka bola existencia jazykového úzu vzdelancov, teda že určitý jazyk v tlačenej, písanej, ale tiež hovorovej používali vzdelaní ľudia. Slovenskí študenti založili Krúžok vlasteneckých filológov, po vzoru podobných spolkov, ktoré si pred nimi založili nemeckí a maďarskí klerici. V tomto okruhu vzdelancov na čele sa podarilo vytvoriť literárny jazyk, ktorý sa stal efektívnym nástrojom pri pastorácii, vzdelávaní a osvete.

O založenie inštitucionálnej bázy, z ktorej by sa nový jazyk šírila jeho tvorcovia snažili už roku 1789. O tri roky neskôr po povolení činnosti cirkevnou hierarchiou začalo pôsobiť „literárne učené Továristvo, k častejšému tlačeňú našich slovenských i duchovných i svetských kníh“. Jeho členmi sa stali prevažne bývalí seminaristi, no boli medzi nimi zastúpení i vysokí cirkevní hodnostári a aristokracia. Okrem kníh sa mal nový jazyk propagovať i prostredníctvom slovenských novín, ktoré chceli členovia továristva pôsobiaci vo Viedni začať vydávať v roku 1795. Sľubne sa rozvíjajúce aktivity bernolákovcov zabrzdili nepriaznivé vnútropolitické a zahraničnopolitické udalosti na prelome 18. a 19. storočia. Bolo odhalené jakobínske hnutie, vyostrila sa cenzúra a policajný režim a štát sa ocitol v zdĺhavej vojne proti Francúzsku, ktorá neskôr prerástla do napoleonských vojen. Továristvo v roku 1800 pre nedostatok finančných prostriedkov a rastúce tlačiarske náklady ukončilo svoju vydavateľskú činnosť pravdepodobne. Za krátke obdobie ôsmich rokov spolok stihlo vydať 11 titulov v 20 zväzkoch. Navyše onedlho zomreli dve najvýznamnejšie osobnosti bernolákovského hnutia, Juraj Fándly (1811) a Anton Bernolák (1813). Aktivita bernolákovcov sa opäť rozvinula na začiatku 20. rokov 19. storočia.

V 80-tych rokoch 18. storočia dochádza i k aktivizácii evanjelikov a.v. , predpoklady pre ktorú vytvoril najmä Tolerančný patent. Len do konca 18. storočia bolo obnovených vyše 150 evanjelických zborov a.v. a postavených viac ako 130 kostolov. Nedostatok nových duchovných a učiteľoch urýchlil proces formovania evanjelického vyššieho školstva. To spolu s jozefínskou podporou vzdelávania v reči ľudu viedlo i u luteránov k pokusom vytvoriť organizačnú bázu pre svoje literárne aktivity. Juraj Ribay, Ján Hrdlička a Ondrej Plachý založili v roku 1785 v Banskej Bystrici *Slovanskú spoločnosť (Societas slavica)*. Spolok vydával mesačník *Staré noviny literárního umění*, ktorý však pre finančné problémy a malý počet odberateľov vychádzal len jeden rok. Po obnovení evanjelických zborov v Čechách a na Morave po roku 1781 sa vzájomné kontakty Slovákov s českým prostredím ešte prehĺbili. Aj ich pričinením významné evanjelické authority ostali v otázke literárneho jazyka na pozíciách češtiny a ideologicky zastávali koncept kmeňovej jednoty Slovákov a Čechov.

Sformovali sa a paralelne vedľa seba existovali dve literárne a kultúrno-historické tradície, ktoré dlhé desaťročia neboli otvorené spolupráci a prípadným kompromisom a vzájomne si konkurovali. Podľa bernolákovského prúdu sú Slováci samostatný kmeň slovanského národa s vlastnou históriou, kultúrnou tradíciou a samostatným nárečím slovanského jazyka. Druhý prúd ideovo vychádzajúci z tradícií evanjelickej cirkvi a.v. a používania českého spisovného jazyka tvorili zástancovia koncepcie jednotného „československého nárečia“ a Slovákov ako súčasť (vetvy) československého kmeňa. Zakorenené predsudky a vzájomná konfesionalne motivovaná nedôvera, niekedy až nevraživosť sa odrážali i na vzájomných vzťahoch predstaviteľov oboch prúdov, na vzájomnej zdržanlivosti a minimálnej spolupráci.

Po založení Slovenského učeného tovarišstva evanjelickí vzdelanci vedení Jurajom Ribayom, Bohuslavom Tablicom, Jurajom Palkovičom a superintendentom Martinom Hamaliarom iniciovali založenie už spomínanej *Slovenskej učenej spoločnosti*, inštitúcie so širokou pôsobnosťou, ktorá by sa starala o posilňovanie postavenia biblickej češtiny medzi evanjelickými Slovákmi. Podobne i v o pár rokov neskôr nedostatok prostriedkov a nezáujem zredukoval pôvodné plány a neskôr limitoval činnosť *Učenej spoločnosti banského okolia*. Za jeden z hlavných cieľov si stanovila pestovanie „čistej češtiny“. Plány, ktoré mal okruh ľudí okolo Tablica s vydavateľskou činnosťou nielen, školských a náboženských kníh ale i titulov venovaných priemyselnej a remeselníckej výroby a obchodu v jednotlivých krajoch Slovenska sa aj preto, že celá organizačná aktivita ostala na pleciach Bohuslava Tablica a Adama Lovicha až na jeden titul, *Šlabikár pro školy velebného Baňského okolí* A. Chalupku z roku 1820 sa nepodarilo naplniť. Tablic vyzýval bernolákovcom, aby odvrhli ich nový gramatický a pravopisný spôsob písania a šli v šľapajach českých katolíkov a cieľavedome budoval kultúrne spoločenstvo Čechov a Slovákov na základe jednotného spisovného jazyka. Ten však okrem českého základu mal prijať i slovenské jazykové prvky, čo bola koncepcia, ktorú neskôr prijal i Ján Kollár a Pavol Jozef Šafárik.

Okruh pešťbudínskych slovenských vzdelancov od 20-tych rokov 19. storočia s uznaním ale i obavami sledoval napredovanie maďarčiny. Na jej vykreslenie uvedme príklad najdostupnejšej a najčítanejšej, tzv. triviálnej literatúry. V roku 1822 v trinástich tlačiarňach v Uhorsku (bez Sedmohradska a Chorvátska) vyšlo 29 kalendárov, 13 po maďarsky, 11 po nemecky, dva v slovenčine a po jednom v rumunčine, srbčine a chorvátčine. Z celkového nákladu 300 tisíc kusov vyšlo 167 tisíc po maďarsky, 117 po nemecky, 10 tisíc po slovensky, 5,5 tisíc po srbsky a chorvátsky a 1,5 tisíc po rumunsky.

Od konca 20-tych rokov 19. storočia pristupuje snaha Jána Herkeľa a Martina Hamuljaka o vydávanie politických novín, čo bolo opäť motivované snahou vyrovnat' sa maďarského a nemeckého vzoru. Ich prostredníctvom sa mala v slovenčine šíriť kultúra, informácie o politickom dianí, ale takisto napomáhať rozvoju hospodárstva. Snaha prekročiť konfesijné limity a osloviť slovenských čitateľov bez ohľadu na cirkevnú príslušnosť ich viedli ku kompromisnému riešeniu otázky jazyka. Niekoľko ročné prípravy, v ktorých sa o jazykovej podobe, redaktorských miestach, ale najmä o otázke jazyka novín viedli polemiky v širokom okruhu vzdelancov nevedli k úspechu. Žiadosť o noviny, ktorú v kancelárii miestodržiteľskej rady v Budíne v apríli 1831 podal M. Hamuljak, nebola povolená. O dva roky sa o povolenie vydávať politické noviny, ktoré sa mali volať *Občanské Uhersko-Slovenské Noviny* snažil J. Herkeľ. Aj tento pokus narazil na neochotu úradov udeliť a rovnako i tretia žiadosť, ktorú roku 1836 Herkeľ adresoval priamo Františkovi II. nebola úspešná.

Možnosťou ako obísť prekážky kladené uhorskými úradmi pri organizovaní spolkovéj a vydavateľskej činnosti bolo, založiť ju nie na kultúrnej, ale na obchodnej báze ako účastinnú spoločnosť. Zásluhou úradníka pri Miestodržiteľskej rade M. Hamuljaka a A. Ottmayera bol v auguste 1834 v Budíne na akciách založený *Spolek milovníkov řeči a literatury slovenskéj*. Ako cieľ si stanovil vzdelávanie reči a rozširovanie literatúry slovenskej prostredníctvom vydávania almanachu *Zora* a iných zábavno-poučných spisov v slovenčine. Účastníci – zakladatelia (okrem Hamuljaka a Ottmayera to boli J. Bernolák, J. Herkeľ, J. Koiš, J. Kollár a M. Szuchányi, všetci bývali v Pešti) zaplatili desať základných účastín po 30 zlatých. Za predsedu spolku bol zvolený Ján Kollár, ten však zo spolku po roku vystúpil, najmä z dôvodu odlišných pohľadov na jazykovú prax spolku, kde sa ako rokovacia reč používala latinčina a v almanachu príspevky publikovali v bernolákovčine aj češtine, spoluprácu so spolkom napriek tomu spoluprácu neprerušil.

V spolku prevažovali laickí vzdelanci, no podporovali ho i poniektorí katolícki biskupi a kanonici, takže aj vďaka ich podpore mohol vydať štyri ročníky almanachu *Zora*, štvorzväzkové *Básne Jána Hollého*“ a Šmídovu *Historiu biblickú*. Do *Zory* prispievali i viacerí mladší autori, Jonáš Záborský, Jozef Miloslav Hurban, Ján Herkeľ. Spolok mal v pláne vydávať aj ľudovýchovné spisy, kalendáre a spolkový časopis, pre nedostatok finančných prostriedkov ostalo len pri plánoch.

Zápas medzi stúpecami bernolákovčiny a češtiny nadobúdal v od 20-tych rokoch 19. storočia novú kvalitu. Prvá strana sa snažila dokázať, že bernolákovčina je ohybným, bohatým a vyspelým jazykom a spĺňa nároky kladené na spisovný jazyk. Popri prekladoch antických diel to bolo i prostredníctvom národných eposov Jána Hollého (*Svatopluk*, *Cirilometodiáda a Sláv*). Okruhu katolíckych vzdelancov sa podarilo vytvoriť životaschopnú literárnu tradíciu, uplatniť nový jazyk vo všetkých sférach komunikácie, vydávali učebnice, náboženské spevníky, kalendáre, ľudovo-osvetovú literatúru. Na poli náboženskej literatúry bol najvýznamnejším počinom preklad sv. písma do slovenčiny, ktorý iniciovala celouhorská cirkevná synoda z r. 1822 konaná pod vedením kardinála a primasa A. Rudnaya. Na nej sa rozhodlo o preklade Biblie do slovenčiny, maďarčiny (Káldiho preklad) a iných národných jazykov. Projekt prekladu sa Jurajovi Palkovičovi podarilo zaviesť v rokoch 1829 až 1832, kedy vyšiel dvojzväzkový preklad sv. písma do bernolákovčiny.

Postoj evanjelickej strany voči bernolákovčine sa však ani rozsah jej uplatnenia, ani kvality literárneho diela Jána Hollého nezmenili. Bratislavský profesor Juraj Palkovič to na margo vydania *Svatopluka* vyjadril slovami: „...pán Ján Hollý je dobrý básnik a dobrý Slováč, hoci nám, ktorí máme v literatúre záľubu v českej, dávno vypestovanej reči, zdá sa jeho slovenčina pospolitou.“

Druhá generácia stúpcov československej jazykovej a literárnej jednoty začala spochybňovať správnosť tvrdohlavého lipnutia na biblickej češtine ako spisovnom jazyku. Vplývali na to viaceré procesy. Prvým bola reforma a modernizácia češtiny, ktorá ju vzdľoovala od podoby používanej v slovenskom evanjelickom prostredí. Pozornosť venovaná ľudovému jazyku, zber a vydávanie ľudovej slovesnosti rozširoval poznanie o nárečových podobách jazyka, jeho rozšírenosti a neskôr poslužil ako základ pre vytváranie gramatík a slovníkov. Prehlbujúca sa spolupráca medzi oboma tábormi, pri ktorej dôležitú úlohu zohral M. Hamuljak a okruh pešťbudínskych vzdelancov viedla k presvedčeniu, o potrebe hľadať kompromisné riešenie, ktorým malo byť priblíženie češtiny k slovenčine a vytvorenie skutočného „československého jazyka“. Ján Kollár vo svojej *Čítanke aneb Knihe o čítaní pro mládež ve školách slovanských v městech a dedinách* (1825) v časti *Nejhlavnější pravidla československé pravopisnosti* navrhol pri úprave zastaraného českého pravopisu prevziať do češtiny niektoré typické slovenské výrazy. Podobne i P. J. Šafárik chcel dosiahnuť skutočne slovenské zafarbenie českoslovenčiny pomocou začlenením slov a výrazov zo slovenských nárečí. Nielen v Prahe ale i u staršej generácii doma sa tieto tendencie stretli prevažne negatívnou reakciou.